

zent, tj. prezent za pravu, stvarnu sadašnjost, niti je u zavisnoj kao sintaktički relativ upotrijebljen perfekt, nego je prezent za svagdašnjost. Takvu upotrebu propisuju i sve gramatike našega jezika.

U takvim je izjavama, deklaracijama – kako je već rečeno – irelevantno upotreba glagolskoga vida (Zastor pada ili *padne*. Ruka ruku *mije* ili *umije*). I ne samo u nesloženim rečenicama nego i u zavisno složenima: *Kad ujutro ustajemo (ustanemo), umijemo (umivamo) se i oblačimo (obučemo). Kad padnu (padaju) kiše i okopni (kopni) snijeg, Sava nabuja (buja)*. Nije međutim, zapažena, odnosno nije istaknuta u gramatikama ova jezička činjenica: da je u takvim izjavama sintaktički odnos glagolske radnje zavisne rečenice prema glagolskoj radnji glavne rečenice drukčiji, nego što je u izjavama koje su izrečene zavisno složenim rečenicama, ali ne o svagdašnjim, habitualnim radnjama i zbivanjima (o njima v. dalje).

(Svršit će se.)

SUBJEKT I PREDIKAT

Radoslav Katičić

U članku već objavljenom u ovom časopisu govorili smo o rečenici kao jezičnoj jedinici i o teškoćama koje se javljaju pri njezinu određivanju.¹ Sada ćemo se obratiti pitanjima koja se javljaju oko unutrašnjega njezina ustrojstva. Od starine su gramatičari uočili u rečenici temeljnu dvodiobu i na njoj su znasovali njezinu raščlambu. Ta je dvodioba postala neotudiv dio gramatičke tradicije i mi smo je upoznali još u osnovnoj školi. To je dioba u kojoj članimo rečenicu na subjekt i predikat. Što su oni zapravo? Ovdje se nećemo zaustaviti na tome da su ti pojmovi kao i mnogi drugi u gramatiku preuzeti iz logike. O razlici između rečenice i misli, jezika i mišljenja bilo je dosta govora u već spomenutom članku.² Gramatičari dugo nisu znali pravo lučiti to dvoje. To nas ovdje međutim neće dalje zanimati, nego ćemo sada svu svoju pažnju obratiti subjektu i predikatu kao gramatičkim, dakle lingvističkim, pojmovima. U tu će svrhu biti najzgodnije da se počne od etimološkoga tumačenja samih termina.

Stari su grčki gramatičari nazvali osnovne dijelove rečenice *hypokeímenon* i *katēgorúmenon*. Oni nisu jednakovrijedni, ne mogu se zamijeniti i uvijek se zna koji je koji, pa zato svaki dio ima svoje ime. Naziv *hypokeímenon* je participij glagola *hypókeimai* »ležim ispod čega« i znači prema tome »ono što leži

¹ Usp. R. Katičić, Rečenica kao jezična jedinica, Jezik 15 (1968) 82–88 i 109–114.

² Usp. Nav. dj. 84 i d.

ispod čega« dakle »ono što leži u osnovi rečenice.« Naš termin označuje onaj dio rečenice koji je tu, zadan. Na njemu se ona kao osniva. To je ono što je u rečenici već nekako poznato, pa ona od toga i polazi. Drugi je naziv također particip i to od glagola *katēgoréō* »kazujem o čemu što«. *Katēgorúmenon* bi dakle bilo »ono što se o čemu kazuje«. To kazivanje može biti neutralno pripisivanje kakva svojstva, pa u tom smislu imamo suvremeni internacionalizam grčkoga podrijetla *kategoriija*, a može biti i pripisivanje kakva lošega svojstva i onda se radi o optužbi. Glagol *katēgoréo* ima uz svoje osnovno još i ta druga značenja.

Katēgorúmenon je dakle dio rečenice kojim se što priopćuje, kazuje nešto novo što se nije znalo od prije. Ako je *hypokeímenon* temelj rečenice, *katēgorúmenon* je njezina nadgradnja. On sadrži ono zbog čega se rečenica izriče. Rečenica se naime ne izriče zbog onoga što je već tu kao poznato polazište (*hypokeímenon*) nego zbog onog novog što se s time u vezi kazuje (*katēgorúmenon*). Zato je *katēgorúmenon* bitniji dio rečenice. Njime se kazuje što se u njoj želi reći.

Latinski su gramatičari preveli naša dva gramatička termina kao *subiectum* i *praedicatum*. *Subiectum* je pasivni particip od glagola *subjicere* »baciti što pod što« i prema tome znači »ono što je bačeno ispod čega«. Tu je dakle prema grčkom unesena dinamika pokreta. *Hypokeímenon* je naprosto tu, leži ispod rečenice. *Subiectum* je naprotiv stavljen u taj položaj. *Praedicatum* je također pasivni particip i to od glagola *praedicare* »kazivati« i znači »ono što je kazano«. Ti su latinski prijevodi postali gramatički termini u svim evropskim jezicima, a u nekima su se dalje prevodili. Hrvati su svoje *podmet* i *prirok* preveli iz latinskoga. To se vidi odatle što je u *podmet* također sadržan pokret, on označuje ono što se metnulo da bude osnova rečenici. Naprotiv rusko, odnosno staroslavensko *podležáščee* i *skazúemoe* izravno nastavljaju grčku terminološku tradiciju. *Podležáščee* znači naime samo »ono što leži ispod čega« i prema tome je doslovni prijevod grčkoga *hypokeímenon*. Tu se zanimljivo pokazuje kako su Hrvati korijenima svoje kulture vezani za latinski srednji vijek, a Rusi za Bizant. Cijela je pak gramatička nauka o subjektu i predikatu zajedno sa svojim terminima potekla iz jednoga i to staroga grčkog izvora.

Nazivi *hypokeímenon* i *katēgorúmenon* pokazuju da je nauka o subjektu i predikatu usprkos svojim neraščišćenim odnosima prema logici važna i u čisto lingvističkom smislu. Može se čak reći da je vrlo moderna jer se osniva na načelima teorije obavijesti. Dva se osnovna dijela rečenice, kako im već imena kažu, razlikuju po količini obavijesti koju nose. Rečenica se tipično sastoji od jednoga dijela s manje i jednoga s više obavijesti. Obavijest je uklanjanje neizvjesnosti. Što je poznatije i što se više očekuje ono o čemu se govori, to manje obavijesti nosi, i obratno. Dio rečenice u kojem se spominje ono što je tu, pred nama, što je dano i zadano, dakle već poznato, sadrži svakako ma-

nje obavijesti nego drugi dio u kojem se o tome što leži pred nama kazuje nešto novo što još pred nama nije. Očito je dakle da *hypokeímenon* nosi manje obavijesti nego *katégorúmenon*. Od dva osnovna dijela rečenice jedan (subjekt) nadovezuje, a drugi (predikat) kazuje. Dvodioba je rečenice dakle svojevrsna zalihost jer se u rečenici radi lakšega i pouzdanijega sporazumijevanja kazuje redovito više nego je nužno potrebno. Time što subjekt nadovezuje na prethodne rečenice ili na situaciju od koje govor polazi, olakšava prihvaćanje nove obavijesti koju donosi predikat. Tipična dvodioba rečenice kako su je uočili antički gramatičari jedno je od osnovnih svojstava svrhovite organizacije govora. A organizacija govora je jezik. Radi se dakle o svojstvu samoga jezika i tako je nauka o subjektu i predikatu lingvistička u najužem smislu.

Sve do sada razmatrali smo prirodu subjekta i predikata samo na temelju etimologije tih naziva. Zanimljivo je bilo vidjeti koliko smo toga odatle saznali. Na tom smo temelju čak uspjeli sagraditi čitavu nauku o subjektu i predikatu i dati joj suvremenu teoretsku interpretaciju. Toliko može u povoljnim uvjetima dati proučavanje termina. Sada se međutim treba zapitati kako se ta nauka o subjektu i predikatu odnosi prema onoj koju svi poznajemo iz škole. To je konačni izdanak ovdje prikazane prvobitne nauke grčkih gramatičara, koji je do nas došao neprekidnom školskom predajom. U toku te predaje nauka se dakako promijenila i prilagodila potrebama i vidokrugu drukčijima od onih s kojima su toj pojavi pristupali prvi teoretičari. Doista, što smo naprijed iznosili, na prvi pogled ima malo veze s onim što smo o subjektu i predikatu učili u školi. Ako se međutim o tome dublje zamislimo, uvidjet ćemo brzo da takva veza postoji, i to čvršća i dublja nego bismo očekivali.

Već same definicije subjekta kao onoga o čemu se govori i predikata kao onoga što se o tome kazuje očito su odsjaj prvobitne nauke. Te su definicije prilagođene dječjim intelektualnim mogućnostima, i to na štetu svoje preciznosti. U rečenici *konj trči* ne može se naime bez dodatnih gramatičkih podataka nikako znati o čemu se tu govori da li o konju ili o trčanju, a najprije bi se reklo da se govori o obojemu. Očito je da školskim definicijama nije svrha da u istinu pomognu pri određivanju subjekta i predikata nego služe samo kao katalizatori koji pomažu i djelimično osvješćuju intuitivno usvajanje razlike između subjekta i predikata.

Rečenica *Otac je otišao na posao* normalno je odgovor na stvarno, zamišljeno ili makar samo zamislivo pitanje o ocu, pitanje kao što je *Gdje je otac? Je li otac tu?, Što ti sad radi otac?* i sl. Radi se dakle o kontekstu, jezičnom ili stvarnom, u kojem je otac već prisutan ili koji bar na njega upućuje. U rečenici *Otac je otišao na posao* subjekt *otac* nadovezuje na taj kontekst, ponavlja nešto što je već rečeno i nosi stoga malo ili nimalo obavijesti, zalihostan je. Predikat *otišao je na posao* naprotiv kazuje ono što se nova iz rečenice saznaje, naime da je otac, o kojemu je riječ, otišao na posao. Obavijest koju nosi

naša rečenica usredotočena je dakle u predikatu. On naime otklanja našu neizvjesnost, koja nije bila u tome da li se govori o ocu ili ne, nego u tome što se sada s ocem dešava. Tako je školska analiza naše rečenice na subjekt i predikat u potpunom skladu s naukom starih gramatičara u suvremenu njezinu tumačenju.

No uzmimo sada da pitanje izravno postavljeno ili situacijom sugerirano nije bilo *Gdje je otac?* nego *Kamo je otac otišao?* Sad će se po našim kriterijima ista rečenica *Otac je otišao na posao* morati drukčije raščlaniti. Subjekt, ono što je već tu i dano nije sad više samo *otac* nego *otac je otišao*, a ono što se nova kazuje sada je samo *na posao*. Odatle proizlazi da je sada *otac je otišao* subjekt, a *na posao*, predikat, a to potpuno razbija našu dobro poznatu školsku raščlambu. No može biti još i gore.

Ogledajmo sada ovakav primjer. Pred kućom stoji nepoznat automobil i time se sugerira pitanje *Tko je došao?*, a možda se i izriče. U toj situaciji rečenica *Došli su prijatelji iz daleka* ima dva svoja osnovna dijela. U jednom se nadovezuje na ono što je već dano, to je *došli su*. U drugom se kazuje o tome nešto nova, to je *prijatelji iz daleka*. Odatle slijedi da je u toj rečenici *došli su* subjekt i *prijatelji iz daleka* predikat. Time je školska raščlamba postavljena na glavu. Po njoj bi se naime osnovni dijelovi ove rečenice odredili upravo obrnuto. Naša se školska praksa dakle samo djelomično poklapa s naukom njezinih teoretskih začetnika. Kriteriji sadržani u njihovoj terminologiji različiti su od onih po kojima smo mi naučili razlikovati subjekt od predikata. Subjekt i predikat određeni po količini obavijesti koju nose nisu dakle isto kao subjekt i predikat po tradicionalnoj gramatičkoj raščlambi. To su različiti pojmovi, ali se oni pod određenim uvjetima poklapaju. Upravo od toga poklapanja polazi školska gramatika kao od normalne i uopćila ga je ne hoteći pri tome znati za razliku i razilaženje. Tako smo u školi naučili da o dvjema stvarima, o dva razna subjekta i predikata mislimo i govorimo kao da su jedno.

Spoznavanje te razlike i njezino dosljedno provođenje kad god se radi o unutrašnjem ustrojstvu rečenice, nije samo vježba u oštroumlju i usavršavanje teorije s gledišta »čiste« logike, nego nam otvara mogućnost da znatno pojednostavnimo opis jezičnih činjenica i da pokažemo duboku pravilnost nekih pojava koje su nam bez toga razlikovanja izgledale nepravilne i zato nepretkazive.

Gramatičari su već dugo osjetili da sa subjektom i predikatom nije baš sve tako jednostavno kako bi trebalo biti, pa su uveli pojam logičkoga subjekta. Opis jezičnih činjenica time se međutim nije pojednostavnio, nego se naprotiv zamrsio. Razlikovanje subjekta i predikata po obavijesti od gramatičkoga subjekta i predikata silno pojednostavnjuje opis nekih jezičnih činjenica. To ćemo ovdje pokazati na primjeru. Osnovno je pravilo za red riječi u hrvatsko-srpskom jeziku da subjekt dolazi ispred predikata. Ali od toga pravila ima iznimaka. Jedna je od njih upravo raščlanjena rečenica *Došli su prijatelji iz*

daleka. Tu subjekt stoji iza predikata. Ta se iznimka međutim ne može tumačiti općim pravilom da se taj redoslijed može izmijeniti da bi se posebno istakao predikat. Tako je na pitanje *Što radi otac?* normalan odgovor *Otac putuje*, ali se može reći i *Putuje otac*, samo što je time predikat posebno istaknut. U našoj rečenici to međutim nije tako. Na pitanje *Tko je došao?* normalan je odgovor *Došli su prijatelji iz daleka*. Tu je dakle položaj predikata ispred subjekta normalan i stilistički neutralan. Možemo naravno odgovoriti *Prijatelji iz daleka su došli*, ali je tada subjekt posebno istaknut. U našoj rečenici i drugima njoj sličnim osnovni je poredak dakle obrnut: predikat dolazi ispred subjekta. Premetanjem se pak ističe subjekt. Takve su rečenice prave iznimke i treba ih ili nabrojiti ili opisati nekim svojstvom koje ih razlikuje od svih drugih. To svakako otežava i zamršuje obradu jezičnih podataka. Sve se teškoće međutim uklanjaju ako se kaže da se pravila o redoslijedu subjekta i predikata odnose na subjekt i predikat po obavijesti, a ne na gramatički subjekt i predikat. A to se dvoje poklapa često, ali ne uvijek. To često je poslužilo gramatičarima kao ishodište za opće pravilo o položaju subjekta (gramatičkog) ispred predikata (gramatičkog), a ono ne uvijek stvara teškoće. No one postoje samo dotle dok ne znajući govorimo o subjektu kao da je to jedan, a ne dva pojma.

U rečenici *Majka kuha ručak* gramatički je *majka* uvijek subjekt, a *kuha ručak* je gramatički uvijek predikat. Po obavijesti je *majka* subjekt samo pod uvjetom da je naša rečenica izrečena kao odgovor na postavljeno, zamišljeno ili makar samo zamislivo pitanje: *Što radi majka?* Samo pod tim istim uvjetom je *kuha ručak* predikat po obavijesti. Školska gramatika pelazi od prešutne pretpostavke da je taj uvjet ispunjen kad gramatički subjekt definira kao ono o čemu se govori. Ako taj uvjet međutim nije ispunjen i naša rečenica odgovara na pitanje *Tko kuha ručak?*, onda je *majka* po obavijesti predikat, a *kuha ručak* subjekt dok gramatički subjekt i predikat ostaju isti. Samo je u ovom drugom slučaju prirodan redoslijed riječi *Ručak kuha majka*.³

Razlikovanje dviju vrsti subjekta i predikata baca novo svjetlo na pitanje da li rečenica može biti bez predikata. Poznato je da se tvrdilo oboje, i da može i da ne može. Tako je izgledalo kao da se to pitanje ne može riješiti na način prihvatljiv svima. I ovdje teškoće nestaje ako se pita na koji se predikat

³ Ovdje su samo površno skicirane mogućnosti što ih razlikovanje subjekta i predikata, gramatičkih i po obavijesti, otvara za tumačenje pravilnosti reda riječi u hrvatskosrpskom jeziku. To bi pitanje trebalo temeljito istražiti. Ono uključuje i važne pojave rečeničnoga naglasaka i intonacije. Rečenica *Kuha majka* kao odgovor na pitanje *Tko kuha?* ima intonaciju i rečenični naglasak kao *Dečko spava* u odgovoru na *Što radi dečko?* Jednako *Majka kuha* kao odgovor na *Tko kuha?* ima istu intonaciju i rečenični naglasak kao *Spava dečko* kad odgovara na *Što radi dečko?* Čini se dakle da se intonacija i rečenični naglasak isto kao red riječi ravnaju po obavijesnom subjektu i predikatu, a ne po gramatičkom. Sve su to međutim samo privremena nagađanja koja će posebna istraživanja potvrditi ili pobiti. To je svakako jedan od ključnih zadataka u našoj jezičnoj znanosti, krasna tema za doktorsku disertaciju.

koja tvrdnja odnosi. Očito je da rečenica može biti bez gramatičkoga predikata. Pokazuju to rečenice *Vatra* ili *U redu*. One nemaju dijela koji bi pokazivao značajke gramatičkoga predikata. Uz malo razmišljanja jasno je također da rečenica ne može nikako biti bez obavijesnoga predikata. To je naime onaj njezin dio koji nosi glavninu obavijesti. Što god izbacili iz rečenice, ostatak će uvijek ispunjati taj uvjet. Rečenica *Vatra* je odgovor na pitanje *Što se događa* i nosi svu potrebnu obavijest jer isključuje neizvjesnost. Nema dakle sumnje da je to obavijesni predikat. Obavijesni je subjekt ispušten jer je u komunikacijskoj situaciji u kojoj se takva rečenica pojavljuje previše zalihostan. Obavijesni subjekt je po svojoj prirodi zalihostan, ali je ta zalihost pri običnu priopćavanju svrhovita i zato korisna. Ima međutim prilika kada se ona odbacuje kao balast. U slučajevima kao *Vatra* to je izazvano potrebom da se vijest što brže priopći. Ta potreba nije dakako samo stvarna nego je i osjećajna. U drugim je slučajevima opet zalihost u kontekstu tako velika da prestaje biti korisna i počinje smetati.

Karakterističan su primjer ovoga drugog slučaja rečenice kojima se odgovara na izričito postavljena pitanja: *Kojim vlakom dolazi iz Splita vaš brat? Noćnim*. U ovakvom je slučaju u rečenici kojom se odgovara na postavljeno pitanje obavijesni subjekt posve suvišan, a odgovor *Moj brat dolazi iz Splita noćnim vlakom* ispada glomazan i neprirodan. Na takvim se odgovorima insistira samo ako je priopćavanje čime ometeno ili ako se privikavanjem na redundantne radnje treba tko disciplinirati za razvijanje pažnje i suzbijanje lijenosti.

Obavijesni subjekt se dakle, kao zalihostan, uvijek može i izostaviti ako to zahtijevaju prilike pri priopćavanju. Obavijesni predikat naprotiv nikada ne može izostati jer po njemu rečenica i jest rečenicom. Sve to ne vrijedi dakako za gramatički subjekt i gramatički predikat. Oni oboje mogu izostati u rečenici. Time postaje bespredmetan spor između zastupnika tradicionalnoga mišljenja koji tvrde da svaka rečenica mora imati subjekt i predikat i modernista koji to poriču. Ako se ta tvrdnja odnosi na obavijesni subjekt i obavijesni predikat, imaju nesumnjivo pravo tradicionalisti. Svaka rečenica uvijek mora imati, izrečen ili neizrečen, obavijesni subjekt i, nužno izrečen, obavijesni predikat. Ako se tvrdnja pak odnosi na gramatički subjekt i gramatički predikat, onda imaju pravo modernisti jer rečenica može biti i bez jednoga i bez drugoga kao u našem gornjem primjeru *Noćnim*. To doduše jest dio gramatičkoga predikata, ali nema bitne značajke tog osnovnog dijela rečeničnoga ustrojstva, pa se ne može smatrati pravim gramatičkim predikatom.

U tradicionalnoj gramatičkoj nauci o dvodjelnom ustrojstvu rečenice može se dakle uočiti razlika između dvije vrste subjekta i predikata. Ta je spoznaja korisna za bolje razumijevanje jezičnih pojava, ali stvara teškoće što se tiče naziva. Ne možemo naime oboje i dalje jednostavno nazivati subjektom i predikatom. U ovom smo se članku pomogli tako što smo stare termine

subjekt i predikat počeli razlikovati pridjevima obavijesni i gramatički. To nam se ovdje učinilo najprikladnijim jer čitatelja uvijek opet izričito podsjeća na to o čemu se pri tom razlikovanju zapravo radi. No to bi teško bilo prihvatljivo kao trajno rješenje jer je previše glomazno. Trebat će se odlučiti u kojem će se značenju upotrebljavati tradicionalni nazivi subjekt i predikat. Čini mi se da je zbog kontinuiteta opće gramatičke naobrazbe u osnovnim i srednjim školama zgodnije da se ti termini upotrebljavaju za ono što smo ovdje zvali gramatički subjekt i gramatički predikat. A za naš obavijesni subjekt i obavijesni predikat trebat će onda uvesti nove nazive. Najzgodnije je možda preuzeti iste termine u prilagodenom obliku iz grčkoga izvornika kao *hipokejmenon* i *kategorumenon*. Ti su nam grčki oblici mnogo pomogli da razumijemo o čemu se pri toj raščlambi zapravo radi. U istu svrhu mogu poslužiti i uspjeti hrvatski prijevodi *podmet* i *prirok*, koji se danas u gramatici slabo upotrebljavaju. Konačni se izbor može izvršiti tek pri daljnjem radu.

Nakon ovih naših razmatranja donekle nam je jasno što je to hipokejmenon i kategorumenon. Ništa međutim nismo rekli o prirodi subjekta i predikata i daljnijega gramatičkog ustrojstva rečenice. Uvijek smo se samo pozivali na gramatičku naobrazbu po kojoj ih znamo naći i utvrditi. Sada je potrebno razmotriti korijenje po kojima se određuju subjekt i predikat. Time se otvaraju daljnja pitanja u vezi s unutrašnjim ustrojem rečenice. Njima treba posvetiti nov članak.

O JEDNOM AKCENATSKOM PROCESU U RAZLIČITIM SLUŽBAMA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Vladimir Anić

Cijelo područje hrvatskosrpskog jezika priznaje i provodi novoštokavski četvoroakcenatski sistem. Taj akcenat postoji i u djelima mnogih hrvatskih pisaca prije narodnog preporoda. Već u dopreporodno doba pada prvi opis toga sistema (Šime Starčević 1812. u svojoj gramatici), a Vuk Karadžić unosi ga u svoj *Srpski rječnik*, koji je presudno utjecao na oblikovanje suvremenoga jezika i jezičnu svijest. Valja ipak priznati da su razni lingvistički i izvanlingvistički razlozi učinili da naš jezik prihvati i posvoji dosta riječi i kategorija koje su se nazivale ili se nazivaju stranima. Vrijeme je donijelo čitavu jednu leksičku i pojmovnu nadgradnju koja bi se imala skladno nadozidati na temeljima novoštokavske akcentuacije. Kako?

U prvi se čas čini da se pitanje postavlja tek danas, kad radio, film na materinskom jeziku i televizija izbacuju u prvi plan govoreni jezik kao sredstvo komunikacije koje ozbiljno ugrožava knjigu (pisani jezik). Ali ako se pregledaju akcentuirani rječnici, može se vidjeti da se akcentologija ne nosi lako